

KDO POTŘEBUJE RODINU?

SENTA RADVANOVÁ

Právnická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, Česká republika

Abstract in original language

Příspěvek pojednává o vzájemnosti a odlišnosti potřeb existence rodiny ve vztahu ke společnosti jako celku (rodina jako malá společenská skupina). Na druhé straně rodina realizující převážně společné soužití různých subjektů splňuje individuální potřeby jednotlivce dané biologicky a tradičně. Jakou roli sehrává právo a jeho normy, vyjadřující tyto různé "potřeby". Problematika bude nahlížena zejména z hlediska současnosti - sociálních jevů působících v postmoderní společnosti. Úspěchy a omyly české legislativy směřující k rodině.

Key words in original language

rodina, soukromé právo, veřejné právo

Abstract

This paper deals with different needs reciprocity and the existence of family in relation to society as a whole (the family as a small social group). On the other hand, realizing the family mostly live together various entities meets the individual needs of the individual and the biologically traditionally. What is the role played by law and its norms, expressing these different "needs". The issue is especially seen from a contemporary perspective - social phenomena operating in postmodern society. Successes and mistakes Czech legislation directed to the family.

Key words

family, private law, public law

Na první pohled se otázka uvedená v nadpisu naší poznámky jeví jako banální a odpověď jako zcela samozřejmá. Při trochu podrobnějším pohledu je však odpověď v současném světě složitější. Zejména ve světle mnohatisíciletého vývoje člověka pozorujeme proměňující se rodinné poměry i představy o jejich hodnotách. Otázku je možno rozdělit a zkoumat dvě problematiky: 1) Vztah rodiny a společnosti a jejich vzájemná potřebnost. 2) Zda člověk pro svou existenci rodinu potřebuje či nikoliv.

1.

Historickým vývojem rodiny se zde zabývat nebudeme. Je popsán a rozebrán v mnoha odborných a vědeckých dílech. Tisíce let trvající zápas člověka o obydlení naší planety lze shrnout do jedné věty: Bez lidské rodiny (ať již se vyvíjela v nejrůznějších formách), by planeta

Země obydlena nebyla. Rodina reprodukuje lidský rod a z tohoto hlediska je jeho rudimentem, bez ní si lidstvo neumíme představit. Člověk byl součástí přírody (a stále je) a jeho rodinné chování směřuje k zachování rodu. Původní minimální péče věnovaná přežití novorozence se vyžadovala jen od rodičů (především matky). Rodinné resp. rodové společenství (zřízení) pak nastupuje velmi brzy a rozvíjí se. Historicky nejdelší dobu působí rodiny ve prospěch vývoje obyvatelstva - tedy moderně řečeno - společnost potřebuje rodinu, aby přežila. Teprve starověké právo, jak je známo, považovalo za bezpodmínečně nutné, upravit postavení rodiny ve státě, stejně tak jako vzájemné vztahy jejích členů. Tu se již normativně projevuje, kdo koho potřebuje - bez rodiny si vývoj společnosti představit nemůžeme. Stanovení pravidel chování pro rodinu a její společenskou ochranu se taktéž jeví jako bezpodmínečné a potřebné pro konkrétní velké sociální skupiny. V Evropě často zapomínáme na to, že v dávných hlubinách minulosti se vzájemná interakce rodin - rodů a vyšších společenských celků vyvíjela velmi "pestrobarevně". Předkřesťanská éra mimoevropská je málo známá, ačkoliv její dávná existence po dlouhá tisíciletí se otiskla do intelektuálního dědictví lidské mysli. Intelektuální historická dědictví právě v rodině, byť často nevědomě, reprodukuje. Samozřejmě, že stejně tak mnohem mladší křesťanská civilizace, uplatnivší se v evropském prostoru a později na dalších kontinentech, především v USA, nese s sebou mnohem "modernější" odpovědi na otázky, které jsme si položili. Tyto otázky souvisejí s potřebou uspořádat postupně rodinu do určitého typu akceptovaného společností a to v různých státních útvarech. Historicky je rodině přiznávána taková právní podoba, kterou uznává ten který státní útvar.

Ve starověku, středověku až po raný novověk podléhala rodina novým příkazům, právo ovlivňované náboženskými příkazy, představami a různé mýty a zvyklosti značně omezovaly svobodu člověka v rodinném životě. Potřeba rozmnožovat se - plodit potomstvo - je prakticky sledována společností vždy. Podmínky a následky právní společnosti, týkající se rodiny, jsou nejrozmanitější a to až do dnešní doby. Nesmíme zapomínat, že např. Islám se v regulaci rodinných vztahů diametrálně liší od jiných náboženství.

Na území našeho dnešního státu teprve konec 18. a začátek 19. století zaznamenává postupné uvolňování přísných církevních předpisů týkajících se manželské rodiny, vztahů mimomanželských a nejrůznějších vlivů příslušnosti ke konkrétní církvi na významné statusové otázky vyplývající z rodinných poměrů.

Postupný rozpad zemědělské výroby, vzrůstající urbanizace a růst průmyslové výroby vedou postupně k politickým změnám a k novým demografickým jevům. V 19. století probíhá první "demografická revoluce" tj. zmenšuje se počet porozených dětí na jednu ženu, nicméně potřeba zachování lidského rodu je stále dostatečně saturována. Současně probíhá i postupná emancipace. Členové rodiny, ženy i děti, se uplatňují pracovně v průmyslu, ve službách apod. Jde o podstatnou změnu života oproti předchozí převažující zemědělské rodině. S tím vznikají nové potřeby a nové nároky, které uplatňuje

rodina vůči společnosti jako celku. Postupně se vyvinuly oblasti, které společnost jako celek je nucena zabezpečovat, protože rodina, jako taková, již toho není schopna. Již v 19. století se začíná prodlužovat doba tzv. socializace člověka - tj. jeho dostatečná příprava k samostatnému životu mimo svoji rodinu. Jde o to, že rodina nemůže zajistit, jako taková, základní vzdělání svým dětem. Na našem území již Marie Terezie pochopila nezbytnost lidské gramotnosti, když položila základy povinné školní docházky. Společnosti jako celku nestačí tedy, aby rodina plnila reprodukční funkci a péči o děti v prvních letech jejich života. Svým způsobem společnost potřebuje, aby rodina reprodukovala jedince se základy vzdělání, gramotné. Poskytování vzdělání, jako celospolečenský úkol bere však na sebe společnost jako celek.

2.

Dvacáté století nazývané někdy stoletím "krátkým", se v Evropě vyznačuje událostmi, které hluboce zasáhly do života rodin. Významné změny, týkající se evropského obyvatelstva jsou především obě světové války a s nimi spojené a následující politické otázky. Zejména po první světové válce, se postupně uskutečňují mnohé demokratické změny ve veřejném i soukromém právu. Tato situace nezůstává bez vlivu na rodinu a její vývoj. Pokračující industrializace a rozvoj především exaktních věd vyžadují mnohem intenzivnější rozvoj školství, než tomu bylo dříve. Socializace člověka se podstatně prodlužuje, což klade v první řadě větší nároky na rodinu, která dále omezuje počet dětí. Na straně druhé rodina očekává mnohem intenzivnější působení společnosti a jejích orgánů ve prospěch rodiny v souvislosti se vzděláním dítěte. Dochází k tomu, že postupně rodina není již sama schopna zabezpečit veškeré nároky kladené na zdravý vývoj dítěte do jeho dospělosti. Je tomu tak také proto, že tak jak se ve 20. století rozvíjí lékařská věda a její praktické působení, stoupají finanční náklady související s prevencí i s léčbou. Proto společnost vyžadující ke svému fungování jedince schopného, musí nějakým způsobem tuto svoji potřebu vůči rodině zabezpečit. Současně zde existuje ještě další problém rodin související obvykle s ekonomikou té které společnosti a jejím fungováním. Různé otřesy zasahující do fungování ekonomických procesů potřebných k životu jedince vytvářejí podmínky vzniku chudoby. Ve 20. století je v evropském prostoru prakticky nemyslitelné, aby společnost jako celek naprosto nečinně přihlížela "epidemii hladu", tisíce lidí bez přístřeší apod. Vznikají různé sociální systémy nejrůznější podoby - charitativní, humanitární, státní a jiné, které opět přicházejí na pomoc rodině. Je tomu tak proto, že společnost jako celek stále rodinu potřebuje.

Historicky nejbližší je nám období po druhé světové válce až po současnost. Tu lze pozorovat akcelerující rozvoj technických oborů, biologie, kybernetiky, ale též některých humanitárních oblastí. Proběhnuvší politické změny na mapě Evropy taktéž hluboce zasáhly do života lidí. Rozvoj mnohých komunikačních prostředků, jakými oplývá především mediální sféra a svým způsobem "elektronické panství nad člověkem" velmi rychle mění způsob života člověka a tím i lidskou rodinu. V souvislosti s těmito změnami stále naléhavěji

uvážují lidé o tom, jak rodina, kterou založí, může ve stále náročnějším způsobu života obstát. Sociální závislost dítěte na rodině se neustále prodlužuje a na druhé straně pak finanční náklady související s existencí rodiny a péčí o děti v postmoderní společnosti stále vzrůstají. Přitom společnost jako celek, jak se zdá, stále ještě neztrácí zájem na tom, aby rodina plnila svoji starobylou reprodukční funkci. Je známo, že k obydlí konkrétního prostoru např. státního území, je zapotřebí určitého počtu lidí, který ho obývá a ovládá. Pokud několik generací po sobě jdoucích nedokáže svoji reprodukci držet na potřebné úrovni, nastává depopulační trend a společnost jako celek je velice existenčně zasažena. Je tedy třeba se zamyslet nad tím, co konkrétně z hlediska potřeb našeho státu česká rodina od společnosti reprezentované státem nebo jinými veřejnoprávními útvary potřebuje. Pokud jde o českou republiku, lze považovat především Ústavu a Listinu základních práv a svobod za takové právní dokumenty, které splňují základní postoj společnosti jako celku k rodině. Pokud české zákonodárství bude bezpodmínečně dodržovat ústavní požadavky v oblasti školství, zdravotnictví a v oblasti sociální, které se promítají do postavení rodiny, zejména pak do péče o dorost českého národa, budou požadavky rodiny na společnost splněny. Rodina a její existence může ovšem být dlouhodobě ohrožena pokud by tomu bylo naopak. Společnost a její orgány by si měly být vědomy toho, zda si přejí realizovat ve smyslu, který jsme uvedli ochranu rodiny, protože ji potřebují či zda na tento požadavek rezignují.

3.

Druhá polovina odpovědi na otázku "Kdo potřebuje rodinu?" směřuje k velmi rozsáhlé problematice postavení jednotlivce v rodině. O této problematice je možno publikovat nepřetržitě různá pojednání v oblasti nejrůznějších vědeckých odvětví. Nejenom věda se věnuje potřebnosti rodiny pro člověka - v podstatě je hledáním správné odpovědi naplněna i rozsáhlá činnost umělecká. Jakým způsobem se uplatňuje právo a právní regulace rodinného života, do kterého člověk vstupuje v okamžiku, kdy vdechne první doušek vzduchu? V úvodu jsme se zmínili obsáhleji o společenském a právním vývoji rodiny zejména z hlediska její reprodukční funkce. Každý člověk přichází na svět, aniž by to mohl ovlivnit ať už pozitivně nebo negativně. Obvykle je touto rodinou přijímán a jeho lidská a právní existence je jeho konkrétní rodinou dále zajišťována. Lze položit otázku, zda je rodina a konkrétně kteří její členové povinni novorozence přijmout a zajistit mu to co v okamžiku svého narození po právní stránce potřebuje tj. přijetí do konkrétního společenství. To je vůbec to první co má být jedinci ze strany společnosti zabezpečeno a co potřebuje především od rodiny. Odpověď na tuto otázku, pokud jde o mezinárodní dokumenty, obecně řeší Úmluva o právech dítěte, konkretizují ji pak dále jednotlivá státní zákonodárství. Současná česká úprava je zajímavá. Dítěti je bez dalšího zaručeno jeho právní postavení vůči matce případně vůči manželu jeho matky. Toto je základ jeho rodiny. Přesto český právní řád umožňuje beztrestné opuštění dítěte vložím do tzv. babyboxu. V tomto případě zajišťují společenské a právní postavení opuštěného dítěte příslušné státní orgány. Může se stát, že opuštěné dítě nikdy nenalezne vlastní rodinu ba ani rodinu náhradní, ve které by

trvale vyrůstalo a svým způsobem i do ní náleželo. Naopak např. péče a výchova dítěte v ústavních zařízeních rodinu nenahrazuje, stejně tak jako v přechodné pěstounské péči, tedy i pěstounské péči profesionální. Je možnost shrnout, že základní požadavek na to, aby od svého narození lidský jedinec vyrůstal především ve stabilní rodině, právo sice předpokládá, ale ani jedinému dítěti to nikdy nemohlo a nemůže zajistit. Bylo by dále možno se zmínit o řadě dalších problematik, vybírám z nich jednu základní a aktuální: jde o to, jaký typ rodiny si vybírá dospělá česká populace, pokud se rozhodne, že rodinu založí. Zákonodárství platné na našem území a určující způsob založení rodiny vycházelo po dvě staletí ze soukromoprávních předpisů - ať již z občanského zákoníku či dvou zákonů o rodině, uplatňujících se postupně v posledních padesáti letech. Zákon vždy předpokládal, že do manželství vstupuje muž a žena proto, aby založili rodinu. Sama rodina byla naposled definována v Obecném občanském zákoníku v § 40 jako vztah předků a potomků. Zákonodárce tedy historicky v souladu s křesťanskými zásadami, které dlouho ovlivňovaly rodinné právo, počítá s mužem a ženou, kteří spolu uzavřou manželství proto, aby založili rodinu. Je nutno ještě zmínit jednu důležitou věc. Právní řád na našem území se postupně, zejména během 20. století, plně emancipoval od zákazů a příkazů, které by zasahovaly do oblasti soukromoprávní sféry realizující se v rodině. Jde především o nejintimnější projevy realizující se mezi jedinci v oblasti sexu, v oblasti citové apod. Řada práv a povinností je sice v současné úpravě a v nově přijatém a ještě neúčinném občanském zákoníku vyjádřena jako právní povinnost, zejména dospělým osobám, převážně manželům, avšak jde o povinnosti, které nejsou vynutitelné. K jejich porušení se může sice někdy přihlížet, resp. mohou mít právní význam např. při rozvodu manželství. Formulace vzájemných práv a povinností subjektů v oblasti rodinných vztahů velmi úzce totiž souvisí s možnostmi formulace právní normy všeobecně. Právní norma může postihnout pouze rozumovou a volní stránku subjektu, který na jejím základě jedná. Stránku citovou, která se většinou v rodinných vztazích realizuje (vyplývá z jejich podstaty), v právní normě ji lze sice vyjádřit, ale její neplnění nelze nijak sankcionovat. Jakou další otázku si lze zde položit? Jde o to, zda právní řád může dospělého jedince donutit k realizaci konkrétního rodinně právního vztahu. Zde se dostáváme do velmi zajímavé problematiky. Zatímco lze donutit muže k otcovství tím, že o jeho otcovství pravomocně rozhodne soud, k některým jiným významným právním vztahům donutit fyzickou osobu nelze. K vzájemným vztahům rodičů a dětí je řada příkladů, kde zákon předpokládá vynucení plnění konkrétních povinností, zejména v oblasti výživného. Naopak pokud jde o manželství, tj. soužití muže a ženy, jak předpokládá zákon, nikoho donutit nelze. Uzavření manželství je naprosto svobodným projevem vůle jedince v demokratické společnosti. Stejně tak je svobodným projevem vůle, zda jedinec chce žít v nějaké jiné formě soužití muže a ženy, ani toto není zakázáno. Rodina může být také neúplná. Půjde o soužití jednoho rodiče s dětmi - nelze takové soužití jednoho rodiče s dětmi nějak omezovat nebo zakazovat. V české společnosti v posledních letech, jak ukázalo i poslední sčítání lidu, stoupá počet tzv. nesezdaných soužití, tj. párové rodiny muže a ženy s jejich dětmi. Zkoumáním příčin tohoto jevu se

věnují různé obory sociologie, demografie a další. Je otázkou, zda bude tento vývoj pokračovat a jaké případně přinese další následky, pokud jde o populační trend. Nutno upozornit na to, že jde o trend, který odpovídá civilizaci vyspělých demokratických evropských států. S pojetím rodiny se setkáváme i v základních evropských normách, zejména v Evropské smlouvě o ochraně základních lidských práv a svobod, kde se poukazuje na respektování soukromého a rodinného života. Rodinou se většinou rozumí její užší pojetí, tedy v prvé řadě respektování pojetí zejména nukleární rodiny, tedy rodiny sestávající se z rodičů a dětí. V současném světě existuje stále tzv. širší rodina tj. i další descendentů, ascendentů i osoby v pobočné linii příbuzné a je uznávána za velmi potřebnou. Příslušníci takovýchto širších rodin mají k sobě velmi blízko. Je možno upozornit na to, že problematika širšího nebo užšího pojetí rodiny se v některých případech stala aktuální v judikatuře Evropského soudu pro lidská práva v souvislosti s ochranou rodinného života a jeho soukromí. I v této souvislosti je možno klást si znovu otázku, na kterou už ale těžko v této úvaze odpovíme, totiž jak dalece je pro člověka potřebná i tato širší rodina. Zejména pak v souvislosti se současným vývojem české rodiny je nutno si představit, že se časem mohou někteří příbuzní úplně vytratit - zejména pokud jde o příbuzné v pobočné linii. Svoji úvahu jsme uvedli otázkou, na kterou jsme se snažili alespoň částečně odpovědět. Přesto, že se česká rodina začíná přímo před očima podstatně měnit, nelze o ní říci, že by nebyla pro většinu lidí potřebná, každopádně ji potřebuje dítě.

Contact – email
radvanov@prf.cuni.cz